

PREGLED SKOLASTIČKE FILOZOFISKE TRADICIJE U BiH

MARKO JOSIPOVIĆ

(Vrhbosanska visoka teološka škola,
Sarajevo)

UDK 1(091)
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 19. XII. 1994.

Za razliku od naroda europskog Zapada, o čijem se kulturnom stvaralaštvu i u okviru toga o pojavi i usponu skolastičke filozofije u Srednjem vijeku može govoriti na temelju obilnih i pouzdanih vrela, što je filozofijska historiografija očito i uspjela, istraživanje kulturne povijesti u Hrvata toga vremena – još više nego burne političke – počiva na oskudnim svjedočanstvima i dokumentima.¹ To napose vrijedi za bosansko-hercegovačko područje. Ipak, budući da su se Hrvati otpočetka priklonili zapadnom kršćanstvu, pouzdano se može ustvrditi da je i u tim krajevima njegovana filozofija u redovničkim samostanima, koji su sa svojim školama bili glavna i više stoljeća jedina uporišta i središta obrazovanja i intelektualnog rada te, dosljedno, da je s katoličkom nazočnošću i u Bosni i Hercegovini praktički stoljećima prisutna skolastička tradicija.

Obrazovni program u školama benediktinskih samostana, osnovanih i na području današnje BiH,² obuhvaćao je i »elemente filozofije«, budući da je »među septem artes liberales« izučavana dijalektika.³ Od 13. stoljeća opadao je utjecaj benediktinaca, a njihovu ulogu kulturnog djelovanja, uz zadaću suzbijanja krivovjerja *bosanskih krstijana* i pastoriziranja, preuzimahu istom osnovani prosjački redovi: dominikanci i franjevci.⁴ Već u prvoj polovici toga stoljeća

¹ Usp. K. KRSTIĆ, *Počeci filozofije u Hrvatskoj*, u: *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* (dalje skraćeno: PIHFB) 1 (1975, 1–2) 11.

² Usp. K. DRAGANOVIĆ, *Katolička Crkva u srednjovječnoj Bosni*, u: AA. VV., *Povijest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, I, Sarajevo, 1942, str. 766; K. DRAGANOVIĆ – J. BUTURAC, *Povijest Crkve u Hrvatskoj*, Zagreb, 1944, str. 125; I. OSTOJIĆ, *Benediktinci u Hrvatskoj*, I, Split, 1963, str. 80; isto, II, Split, 1964, str. 541 sl.

³ K. KRSTIĆ, *nav. članak*, str. 13.

⁴ Usp. isto, str. 13 sl.

dominikanci su započeli svoju stogodišnju aktivnost u Bosni i osnovali samostane⁵ unutar kojih su prema važećim normama redovito bile i škole za *artes liberales* i teologiju;⁶ što se tiče filozofije, u školama je sve više bivala zastupana nekoć zabranjivana antička misao, posebice Aristotelova, a od skupštine Reda u Milanu 1278. obvezatno je bilo izučavanje nauke sv. Tome Akvinskog (1221–1274).⁷ Došavši u Bosnu potkraj istog stoljeća, potiskujući postupno dominikance, franjevci su osobito nakon uspostave Bosanske vikarije 1340. još dublje zaorali kulturnu brazdu te preko osnovnih, humaniornih (*artes liberales*) i filozofsko-teoloških škola pojačali i proširili obrazovnu djelatnost.⁸ Do pada Bosne pod osmansko gospodstvo 1463, uz mnoštvo nižih škola, »Bosna Srebrena« imala je viša filozofsko-teološka učilišta u Fojnici, Kraljevoj Sutjesci, Kreševu, Modriči, Olovu i Visokom,⁹ u kojima su tumačeni, između ostalog, *Libri sententiarum* Petra Lombardskog (1090/95–1160) i prema mogućnostima – nije nerealno pretpostaviti – njegovana nauka vodećih franjevačkih učitelja, kao Aleksandra Haleškog (1185/6–1245), sv. Bonaventure (oko 1217/18–1274), Duns Skota (1266–1308) i drugih.¹⁰ Ali od dolaska Turaka pa sve do druge polovice 19. stoljeća, u višestoljetnim teškim životnim, a za intelektualni rad katolika, u prvom redu za filozofsko-teološku izobrazbu posve nepovoljnim i nemogućim uvjetima, franjevački su bogoslovi svoje školovanje završavali uglavnom izvan BiH, pretežno u Italiji; tek je 1851. u Kraljevoj Sutjesci i Fojnici samo na dvije godine, te povremeno za neka godišta u Gučoj Gori, Petrićevcu, Plehanu i Tolisi, a od 1898. u Livnu za kandidate »Bosne Srebrene« bio otvoren studij filozofije i teologije, koji je napokon 1909. preseljen u Sarajevo,¹¹ dok su

⁵ Usp. K. DRAGANOVIĆ – J. BUTURAC, *nav. djelo*, str. 53; S. KRASIĆ, *Djelovanje dominikanaca u Srednjem vijeku*, u: AA. VV., *Kršćanstvo srednjovjekovne Bosne*, Studia Vrhbosnensia – 4, Sarajevo, 1991, str. 173–240.

⁶ Usp. S. KRASIĆ, *Filozofsko teološki studij dominikanskog reda u Zadru (1396–1806)*, u: *Zadarska revija* 36 (1–2/1987) 3–42; F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata, I: Srednji vijek*, Zagreb, 1988, str. 285–303.

⁷ Usp. S. ZIMMERMANN, *Historijski razvitak filozofije u Hrvatskoj*, Zagreb, 1929, str. 2–3; T. HARAPIN, *Razvitak filozofije kod Hrvata*, u: *Croatia Sacra* 11–12 (Zagreb, 1943, 20–21) 154.

⁸ Usp. J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, I, Sarajevo, 1912, str. 95–100.

⁹ Usp. K. KARIN, *Kratki prikaz visokog školstva u prošlosti Bosne Srebrene i program budućeg rada*, u: *Dobri Pastir* (dalje: DP) 19–20 (1970) 161.

¹⁰ Usp. J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, I, cit., str. 101 sl.; ISTI, *Latinske škole Bosne Srebreničke*, u: *Godišnjak Sveučilišta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za školske godine 1924/25–1928/29*, Zagreb, 1929, str. 31–41.

¹¹ Više o tome vidi: J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, I, cit., str. 210–221; ISTI, *Kultura i bosanski franjevci*, II, Sarajevo, 1915, str. 303–432; ISTI, *Latinske škole Bosne Srebreničke*, cit.; K. KARIN, *nav. članak*, str. 161–163; I. GAVRAN, *Franjevačka provincija Bosna Srebrena od 1881. do 1918.*, u: AA. VV., *Katolička Crkva u BiH u XIX i XX stoljeću*, Studia Vrhbosnensia – 1, priredili P. BABIĆ i M. ZOVKIĆ, Sarajevo, 1986, str. 216–217. O počecima katoličkog školstva u BiH i o stanju

bogoslovi hercegovačke franjevačke zajednice, osamostaljene upravo sredinom 19. stoljeća, studirali na Humcu i od 1895. u Mostaru.¹²

Razumljivo je da su tijekom turske vladavine (1463–1878) svećenici, u filozofiji i teologiji – kako je studijski program nalagao – skolastički formirani u inozemnim visokoškolskim središtima, po povratku u bosanske samostane i župe barem podržavali i živim sačuvali usvojeni filozofijski duh. Štoviše, i osim toga, u tom dugom razdoblju potčinjenosti turskoj vlasti u kulturom škrtoj bosanskoj grudi nisu svi talenti zauvijek ostali zakopani. Ta je gruda podarila svoj hrvatski narod a i Europu s nekoliko genijalnih muževa i filozofskih djelatnika, od kojih su neki čitav svoj plodni radni i stvaralački vijek proveli daleko od nje; neki su opet zarana bljesnuli na obzorju filozofije, ali zbog Bog zna kojih sve objektivnih i subjektivnih razloga njihov talent nije adekvatno oploden. Njihova su filozofska djela manje-više poznata, ali nažalost dosad ili uopće nisu ili su pak samo djelomično proučena. Potrebno je ponovno upozoriti na njihovu ostavštinu i napokon pristupiti temeljitom istraživanju.

Na području filozofije zacijelo najistaknutiji sin bosanske grude bijaše franjevac Juraj Dragišić, u svijetu poznat pod latinskim imenom Georgius Benignus de Salvatis (oko 1445–1520). Rodom iz Srebrenice, Dragišić je 1463. dospio u Dubrovnik, prema nekima u Zadar, a odatle na studij u više talijanskih sveučilišnih središta; studirao je kasnije također u Parizu i Oxfordu. Oko 1470. nalazi se u Rimu u krugu humanista okupljenih oko kardinala Bessariona (1395–1472), pomiritelja Platonove i Aristotelove filozofije; poslije Kardinalove smrti, da navedemo neke značajnije funkcije, Dragišić djeluje kao odgojitelj na kneževskim dvorovima u Urbinu i Firenzi, gdje je bio povezan s predstavnicima glasovite Platonske akademije Gemista Plethona (oko 1355–1452), kao profesor filozofije i teologije u Urbinu i Pisi, kao ravnatelj franjevačkog studija u Firenzi i Rimu, zatim kao provincijal u Firenzi, te biva imenovan biskupom Caglija i naslovnim nadbiskupom Nazareta; zahvaljujući promaknuću u biskupa mogao je sudjelovati na V. lateranskom koncilu (1512–1515) te je i predsjedao desetoj sjednici dne 4. svibnja 1515.¹³ Dragišić je autor niza djela, a od onih što ih je sam dao objaviti, s skolastičko-filozofskog stanovišta najvažnija su *Dialectica nova secundum mentem Doctoris subtilis et beati Thomae Aquinatis aliorum-*

za vrijeme turske vladavine usp. P. JURIŠIĆ, *Erzbischof Josip Stadler auf den Spuren dreier Kulturen. Entwicklung der religionspädagogischen Tätigkeit der katholischen Kirche in Bosnien und Herzegowina während der österreichisch-ungarischen Regierung (1878–1918)*, St. Ottilien, 1992, str. 135–157.

¹² Usp. AA. VV., *Spomenica pedesetogodišnjice Hercegovačke franjevačke redodržave*, uredio R. GLAVAŠ, Mostar, 1897; D. MANDIĆ, *Osnuatak franjevačkog samostana i bogoslovijske u Mostaru (1890–1895)*, u: *Stopama otaca*, I, Mostar, 1934–35, str. 10–34; A. NIKIĆ, *Knjižnica franjevačkog samostana na Humcu*, rukopis, Narodna i Univerzitetska biblioteka BiH, Sarajevo.

¹³ Usp. S. ZIMMERMANN, *Historijski razvitak filozofije u Hrvatskoj*, cit., str. 8–9; B. PANDŽIĆ, *Život i djela Jurja Dragišića (o. 1445–1520)*, u: DP 26 (1976) 3–27.

que realistarum,¹⁴ *Profeticae solutiones pro Hieronymo Savonarola*,¹⁵ *De natura coelestium spirituum quos angelos vocamus*,¹⁶ te *Artis dialectices praecepta vetera ac nova*.¹⁷ U tim djelima, a nažalost još nisu sva detaljnije istražena, pogotovo logička, kao ni većina rukopisnih, koja nismo ni naveli, Dragišić – treba imati na umu da je sav zaokupljen idejom o obnovi kršćanstva – s jedne strane, obrađujući teme karakteristične za kasnu skolastiku uporno i ne bez originalnog doprinosa, nastoji pomiriti mišljenja i stavove velikih filozofa i teologa, Duns Skota, kojega smatra svojim prvim i glavnim učiteljem, sa sv. Tomom Akvinskim, po njegovoj ocjeni također velikim graditeljem kršćanskog filozofsko-teološkog sustava, a s druge strane, zacijelo i zbog toga što se kretao među firentinskim akademikima kao što su Marsilio Ficino (1433–1499) i Giovanni Pico della Mirandola (1463–1494) – kojega je javno branio kao i Girolama Savonarolu (1452–1498) i Johanna Reuchlina (1455–1522) – razmatra pitanja tipična za taj krug i, što je neobično za jednog mislitelja formiranog u duhu skotizma, zastupa teze po kojima ga se opravdano može smatrati renesansnim neoplatoničarem.¹⁸

Iako po svom djelu i ulozi daleko zaostaju za Dragišićem, također neki drugi predstavnici skolastičke filozofije s bosansko-hercegovačkog tla iz kasnijeg razdoblja turske vladavine zaslužuju izričiti spomen. Kronološki¹⁹ tu je svakako

¹⁴ Djelo je, kako se redovito navodi, izišlo 1488. u Firenzi i 1489. u Rimu; E. BANIĆ-PAJNIĆ, *Dragišićev spis za Savonarolu* (»Profeticae solutiones«), u: PIHFB 14 (1988, 27–28) 5 (članak uvršten u knjigu Autorice *Duhovnopovijesna raskršća*, Zagreb, 1991) naznačuje, zacijelo ne bez razloga, da je djelo tiskano u Firenzi, prvi puta čak 1480, a drugi puta, s djelomično izmijenjenim naslovom, 1488. Svakako, to je prva poznata strogo filozofska tiskana knjiga jednog Hrvata – kako je ustanovio F. ZENKO, *Filozofijska tradicija i pojava tiskane knjige u Hrvata*, u: PIHFB 10 (1984, 19–20) 15 sl.

¹⁵ Spis je tiskan u Firenzi 1497. O njemu, od domaće literature, vidi: E. BANIĆ-PAJNIĆ, *Dragišićev spis za Savonarolu* (»Profeticae solutiones«), cit., str. 5–15 i *Duhovnopovijesna raskršća*, cit., str. 251–264.

¹⁶ Djelo je tiskano 1499. također u Firenzi.

¹⁷ Djelo tiskano u Rimu 1520.

¹⁸ O njegovu djelu i značaju vidi između ostalog još: S. ZIMMERMANN, *Juraj Dragišić kao filozof humanizma*, Rad JAZU 227, Zagreb, 1927, str. 59–79; V. FILIPOVIĆ, *Filozofija renesanse*, Zagreb, 1978, str. 116–117; Z. ŠOJAT, *De voluntate hominis eiusque praeminentia et dominatione in anima secundum Georgium Dragišić (c. 1448–1520). Studium historico-doctrinale et editio tractatus: »Fridericus, De animae regni principes«*, Romae, 1972; ISTI, *Dragišićeva teorija o volji*, u: PIHFB 2 (1976, 3–4) 29–66; C. VASOLI, *Notizie su Giorgio Benigno Salviani (Juraj Dragišić)*, u: *Profezia e ragione. Studi sulla cultura del Cinquecento e del Seicento*, Napoli, 1974. Uz navedeni članak B. Pandžića, o Dragišićevu životu i djelima s iscrpnim popisom literature govori također LJ. SCHIFFLER-PREMEC, *Dragišić, Juraj (Georgius Benignus de Salvianis, de Argentina, de Bosnia, Macedo, de Feliciis, Dobretić, Dobrotić)*, u: *Hrvatski biografski leksikon* (dalje: HBL), 3, Zagreb, 1993, str. 556–558.

¹⁹ Dosad se autorom filozofske rasprave *De potentiis animae vegetativae et sensitivae in comuni*, koja se kao rukopis tvrdo uvezan u kožu zajedno s drugim raspravama o opravdanju, Božjem znanju, Božjoj volji i o anđelima čuva u franjevačkom samostanu u Zaostrogu, smatrao franjevac »Bosne

fra Jeronim Filipović (1688–1765), rodom iz Rame, koji je filozofiju završio u Makarskoj a teologiju u Perugi i Rimu. Obavljao je različite službe, a kao profesor filozofije djelovao u Firenzi, Budimu i Šibeniku. Njegovi filozofijski spisi *Disputationes in Aristotelis Metaphysicam*²⁰ i *Disputatio II. De Divinis attributis et modis intrinsicis*,²¹ prema mišljenju istraživača, svjedoče da je bio vjeran filozofijskoj tradiciji svoga Reda, ukoliko je služeći se skolastičkom metodom pisao u duhu franjevačkog učitelja Duns Skota.²²

Filip Lastrić (1700–1783) iz Očevije kod Vareša najistaknutiji je filozofski lik »Bosne Srebrene« u 18. stoljeću. Nakon što je završio visoke škole u Italiji i položivši profesorski ispit u svojoj je provinciji devet godina bio odgojitelj: prvo je tri godine predavao filozofiju u Požegi (1726–1729), a onda šest godina poučavao novake i đake u Kraljevoj Sutjesci. Slijedile su zatim funkcije kustosa, pa provincijala Bosanske provincije itd.²³ Kao profesor filozofije svojim pomno pripremljenim i napisanim predavanjima pod naslovom *Traditiones in universam aristotelico-scoticam philosophiam*²⁴ Lastrić je obuhvatio sve što je važećim nastavnim planom bilo propisano: izložio je logičko-spoznajnu i kozmologijsku problematiku te traktate o duši i metafizici.²⁵ Što je i za očekivati, i on je nastavio srednjovjekovnu skolastičku tradiciju skotističkog smjera, pokazujući međutim

Srebrene« Ivan Borea (XVII. st.), napuljski student filozofije i teologije, radi čega bi i njega trebalo uvrstiti u niz hrvatskih filozofijskih djelatnika iz Bosne, no u zadnje vrijeme u to se mnijenje ozbiljno sumnja. Na to je upozorio dr. fra V. KAPITANOVIĆ, *Rukopisna i knjižna baština Franjevačke visoke bogoslovije u Makarskoj*, Makarska, 1993, str. 126–127 kao i usmeno na znanstvenom skupu »Stanje istraživanja povijesti hrvatske filozofije« (Zagreb, 13–15. listopada 1994), na kojem je Ivan Borea bio spomenut, što svakako treba dodatno temeljito istražiti. O navedenom rukopisu usp. J. BOŽITKOVIĆ, *Ljetopisne bilješke*, u: *Bogoslovska smotra* (dalje: BS) 14 (1926) 222–224; osnovne podatke s bibliografijom, kao korisno pomagalo budućem istraživanju, donosi V. FLEGO, *Borea, Ivan, filozofski i teološki pisac (XVII st.)*, u: HBL, 2, Zagreb, 1989, str. 153.

²⁰ Radi se o rukopisu u samostanu sv. Lovre u Šibeniku sa signaturom: Codex 110.

²¹ »Rukopis se nalazi u sinjskom arhivu među spisima o. P. F. 'Tractatus II. De sacro-sancto Trinitatis mysterio' str. 323–473.« – tvrdi J. BOŽITKOVIĆ, *Ljetopisne bilješke*, u: BS 13 (1925) 160–161.

²² O njemu, s navodima druge bibliografije, vidi: K. JURIŠIĆ, *O. fra Jeronim Filipović*, u: AA. VV., *Sinjska spomenica 1715–1965*, Sinj, 1965, str. 257–277; I. ALILOVIĆ, *Bibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do god. 1918*, Zagreb, 1986, str. 41–42.

²³ Usp. A. ZIRDUM, *Filip Lastrić – Očevac 1700–1783*, Zagreb, 1982, str. 57 sl.

²⁴ Rukopis se čuva u knjižnici franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci pod naznakom: Rk. 12B. Vidi: A. ZIRDUM, *Lastrićev rukopis »Universa aristotelico-scotica philosophia«*, u: Jukić 3 (1973) 87–98; S. HRKAČ, *Filozofijski rukopisi na latinskom jeziku franjevačke biblioteke u Kraljevoj Sutjesci*, u: PIHFB 4 (1978, 7–8) 264–270.

²⁵ Osim radova iz prethodne bilješke usp. M. BRLEK, *De evolutione juridica studiorum in Ordine Minorum*, Dubrovnik, 1941; F. E. HOŠKO, *Organizacija filozofske i teološke nastave na visokim školama provincije sv. Ladislava u razdoblju potridentinske obnove*, u: Kačić 6 (1974) 53–70; ISTI, *Franjevačko visoko učilište u Požegi*, u: *Nova et vetera* 27 (1977, sv. 1) 87–111.

samostalnost u izboru izvora i literature kao i spretnost u tumačenju filozofijskog pojmovlja.²⁶

Neki kasniji franjevci iz vareškog kraja također su došli na stranice povijesti filozofije u Hrvata. Filip Grgić (1783–1816) iz Vareša – neki ga zovu Filip Varešanin²⁷ – javno je branio i tiskom izdao 1808. u Zadru *Philosophico-theologicae propositiones*,²⁸ posvećene Majci Božjoj, u kojima pobija prijašnje i suvremene zablude s obzirom na pitanje Boga i navodi dokaze skolastičke filozofije za njegovu opstojnost.²⁹ Kao i Lastrić, iz Očevije potječe također Rafo Barišić (1797–1863), koji je u Torinu završio filozofsko-teološke studije i predavao neko vrijeme filozofiju; nakon što je još u Bologni bio profesor teologije, vratio se u Bosnu i među ostalim od 1832. vršio službu u biskupa i apostolskog vikara za Bosnu i Hercegovinu, a od 1847. samo za Hercegovinu. Kao student u Torinu, osim teoloških teza, izdao je *Conclusiones ex universa philosophia selectae*,³⁰ kojima je na sebe svratio pozornost i prostro si put do katedre za filozofiju.³¹

Dosadašnji fragmentarni pohod u davnu filozofijsku prošlost BiH nedvojbeno pokazuje neprekinutost skolastičke predaje, doduše, što je i razumljivo, u usporedbi s europskim Zapadom mnogo manje razvijene. Nju potvrđuje i obilje filozofskih djela iz različitih povijesnih razdoblja u franjevačkim knjižnicama,³² o kojima je stoljećima vođena posebna skrb.³³ Od osobitog su značaja i neprocjenjive vrijednosti sačuvani filozofijski rukopisi, bez obzira na to gdje su nastali, da li su sastavak profesora ili zabilježbe studenta ili jednostavno prijepis kakvog priručnika, a najviše ih je u samostanima u Kraljevoj Sutjesci, Fojnici i Kreševu. Oni su svojevrsni svjedoci uvjetima primjerene i normama Reda propisane filozofijske naobrazbe, pa i ne malog zanimanja bosanskih franjevaca za filo-

²⁶ Usp. A. ZIRDUM, *Filip Lastrić – Očevac 1700–1783*, cit., 85–92, 137–140. U tom djelu Zirdum navodi i obilnu bibliografiju o Lastriću.

²⁷ J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, II, cit., str. 462; S. ZIMMERMANN, *Historijski razvitak filozofije u Hrvatskoj*, cit., str. 16; T. HARAPIN, *nav. članak*, str. 165.

²⁸ Potpuni odulji naslov vidi u: J. JELENIĆ, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, I, Zagreb, 1925, str. 111.

²⁹ Usp. J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, II, cit., str. 462–463.

³⁰ Rad je tiskan 1821. Potpuni naslov vidi u: J. JELENIĆ, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, I, cit., str. 28–29.

³¹ Usp. J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, II, cit., str. 463; ISTI, *Biobibliografija franjevaca Bosne Srebreničke*, I, cit., str. 21–30; J. MATKOVIĆ, *Bibliografija bosanskih franjevaca. Tiskane knjige*, Sarajevo, 1896, str. 16–17; R. GLAVAŠ, *Život i rad fra Rafe Barišića*, Mostar, 1900; A. N(IKI)Ć – F. E. H(OŠKO), *Barišić, Rafo st.*, u: HBL, 1, str. 471–472.

³² Samo mali dio filozofijskog knjižnog fonda u franjevačkim samostanskim knjižnicama navodi J. JELENIĆ, *Kultura i bosanski franjevci*, II, cit., str. 468.

³³ Usp. J. JELENIĆ, *Knjižnice bosanskih franjevaca do 1757.*, u: *Hrvatska duša. Almanah hrvatskih katoličkih svećenika*, knj. II, Zagreb, 1923, str. 205–208.

zofiju u razdoblju iz kojega potječu,³⁴ naime svjedoci skolastičke tradicije na bosansko-hercegovačkom tlu, koja je sve do dolaska austro-ugarske vlasti (1878) i uspostave redovite crkvene hijerarhije (1881) gotovo isključivo skotističkog usmjerenja.³⁵ A odmah nakon toga, u višestruko izmijenjenim i povoljnijim okolnostima, skolastička će filozofija u BiH poprimiti nova obilježja.

Do uspostave austro-ugarske vlasti i do uvođenja redovite crkvene uprave u BiH došlo je u vrijeme snažnog zamaha obnove skolastičke misli u svjetskim razmjerima, odnosno neoskolastičkog pokreta, probuđenog već ranije pojavom modernih, s kršćanstvom nespojivih filozofskih ideja i sustava, k tomu još poduprtog službenim dokumentima Crkve.³⁶ Bosansko-hercegovačko podneblje, u novonastalim prilikama, postalo je relativno plodno tlo za neoskolastičku filozofiju. Sama nova vlast, uz brojne osnovne škole, otvorila je u BiH više gimnazija, srednjih i učiteljskih škola, konfesionalnih, interkonfesionalnih i državnih,³⁷ u čiji su nastavni program u višim razredima bile uključene logika, psihologija i povijest filozofije, predavane uglavnom prema priručnicima prevedenim s njemačkog i talijanskog, dok su od hrvatskih autora u uporabi bili udžbenici Alberta Bazale (1877–1947) i Ljuboja Dlustuša (1850–1921).³⁸ Međutim za

³⁴ Usp. A. ZIRDUM, *Lasrićev rukopis »Universa aristotelico-scotica philosophia«*, cit., str. 87.

³⁵ Usp. rukopise koje su obradili: Ž. DADIĆ, *Prirodnofilozofski tekstovi u franjevačkom samostanu u Kraljevoj Sutjesci*, u: PIHFB 3 (1977, 5–6) 249–257; S. HRKAČ, *Filozofijski rukopisi na latinskom jeziku franjevačke biblioteke u Kraljevoj Sutjesci*, u: PIHFB 4 (1978, 7–8) 257–288; ISTI, *Fojnički filozofijski rukopisi na latinskom jeziku*, u: PIHFB 8 (1982, 15–16) 125–166; ISTI, *Cursus triennalis universae philosophiae Aristotelico-Scotisticae, auctore p. Antonio Xderich*, u: PIHFB 15 (1989, 29–30) 193–199.

³⁶ Od crkvenih dokumenata presudna je bila enciklika *Aeterni Paris* koju je 4. kolovoza 1879. izdao papa Leon XIII. Iscrpan prikaz neoskolastike i njenog razvoja, s obilnom bibliografijom, predstavlja: AA. VV., *Christliche Philosophie im katholischen Denken des 19. und 20. Jahrhunderts*, Band 2: *Rückgriff auf scholastisches Erbe* (dalje skraćeno: ChPh II), herausgegeben von E. CORETH, W. M. NEIDL, G. PFLIGERSDORFFER, Graz–Wien–Köln, 1988. Prvi dio tog svezka u nas je opširno prikazao I. MACAN, *Kršćanska filozofija u katoličkoj misli 19. i 20. stoljeća (II) – prvi dio*, u: *Obnovljeni život* (dalje: OŽ) 49 (1994/2) 167–191.

³⁷ Više o školstvu i raznim školama u BiH za austro-ugarske vladavine vidi: P. JURIŠIĆ, *nav. djelo*, str. 159–238.

³⁸ Usp. Đ. SREDANOVIĆ, *Filozofija u školama u Bosni i Hercegovini do Prvog svjetskog rata*, u: AA. VV., *Zbornik radova sa simpozijuma 100 godina učiteljstva u BiH*, Sarajevo, 1989, str. 198–199 (cijeli rad, s Prilogom, zahvaća str. 195–203). Vrijedno je istaknuti da je Dlustuš u Hrvata prvi autor povijesti filozofije, doduše samo grčke (LJ. DLUSTUŠ, *Filozofija u drevnih Helena*, Sarajevo, 1898), a pisao je i razne druge radove, primjerice o pedagoškoj problematici. O njemu vidi: J. D(EMARIN), *Dlustuš, Lj.*, u: *Hrvatska enciklopedija*, V, Zagreb, 1945, str. 121–122; D. GRLIĆ, *Leksikon filozofa*, Zagreb, 1982, str. 103; prema Grličevoj kratkoj bilješci, 1898. je izišao prvi, a 1901. drugi dio Dlustuševe povijesti grčke filozofije. Međutim, pišući o Dlustušu, I. ALILOVIĆ, *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do god. 1918*, Zagreb, 1986, str. 88–89. navodi 1907. kao godinu izdavanja njegove povijesti filozofije; vjerojatno se radi o ponovljenom izdanju. Najnoviju biobibliografiju donosi B. P(LE)ŠE, *Dlustuš, Ljuboje*, u: HBL, 3, str. 420–421.

modernu skolastičku filozofiju presudno je bilo novo ustrojavanje Katoličke crkve u BiH i postavljanje dr. Josipa Stadlera za poglavara novoosnovane crkvene pokrajine.

Vjerojatno nijedan pojedinac nije na religioznom, kulturnom i socijalnom polju zajedno tako duboko utisnuo pečat svoga talenta i truda u bosansko-hercegovačko podneblje kao Josip Stadler (1843–1918), prvi vrhbosanski nadbiskup.³⁹ U razgranatoj i raznovrsnoj djelatnosti, u koju je uložio sve svoje zavidno znanje i gotovo neiscrpne sile, zapaženo mjesto zauzima njegovo filozofsko-teološko djelo. To mu je još za života, prije nego je bio dovršio svoju stvaralačku i životnu trku, izričito i javno priznavano. Dostavno je podsjetiti na riječi što ih je 24. lipnja 1906, prigodom Stadlerova srebrenog biskupskog jubileja, izrekao dr. Antun Heinz, rektor Hrvatskog sveučilišta: »Bivši jošte mladim profesorom na našem sveučilištu, Vi ste velike svoje umne sile posvetili promicanju čiste nauke, i pero nam je Vaše već iz onoga doba ostavilo trajnih dokaza odličnoga rada naučnog. Pa kad ste nazad 25 godina ostavili toplo i meko krilo naše Almae matris, kad su Vas kao nadbiskupa vrhbosanskoga dočekale puno veće i teže zadaće [...], Vi se ipak i u najgorim časovima Vašega teškog zvanja niste nikad rastali s naukom, s tim mezimčetom Vaše duše i Vašega uma. Znanstveni Vaši radovi, imenito na polju teologije i filosofije, prikazuju Vas pred čitavim naučnim svijetom kao pravoga naučnjaka [...].«⁴⁰

Neoskolastičkom pokretu i filozofiji u Hrvata uopće Stadler je, s obzirom na naše prilike, dao značajan prinos, koji se ogleda u tri vidika: ukoliko je predavao traktate sustavne klasične filozofije, pisao filozofska djela i osnovao Vrhbosansku visoku teološku školu, najstariju visokoškolsku ustanovu u BiH, koja će postati glavnim središtem sustavnog i kvalitetnog izučavanja skolastičke misli i uspješni promicatelj neoskolastike, poglavito preko svojih profesora.

Ubrzo po povratku sa studija u Rimu, kao mladi dvostruki doktor,⁴¹ Stadler je 3. listopada 1870. postavljen za profesora filozofije i njemačke literature, a

³⁹ Za ilustraciju dostatno je pogledati: I. DUJMUŠIĆ, *Jubilej nadbiskupa dr. Josipa Stadlera*, u: *Vrhbosna* 20 (1906) 127–128, 143–146, 175–181, 196–198; I. ŠARIĆ, *Nadbiskup dr. Josip Stadler. K njegovoj zlatnoj misi*, u: *Vrhbosna* 32 (1918) 130–136; AA. VV., *Spomenica Vrhbosanska 1882–1932*, Sarajevo, 1932, passim; A. PARADŽIĆ, *Dr Josip Stadler, prvi vrhbosanski nadbiskup*, Sarajevo, 1968; AA. VV., *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću*, cit., passim; AA. VV., *Josip Stadler. Prilozi za proučavanje duhovnog lika prvog vrhbosanskog nadbiskupa*, *Studia Vrhbosnensia* – 3, priredio Ž. PULJIĆ, Sarajevo, 1989.

⁴⁰ *Vrhbosna* 20 (1906) 220. Od posebnih priznanja Stadleru za znanstveni rad, još za njegova života, vidi također: I. DUJMUŠIĆ, *Jubilej nadbiskupa dr. Josipa Stadlera*, cit., str. 180–181; I. P. BOCK, *Nadbiskup Dr Stadler kao književnik i učenjak*, u: *Vrhbosna* 25 (1911) 371–387.

⁴¹ Na isusovačkom sveučilištu Collegium Romanum Stadler je postigao doktorat iz filozofije 6. rujna 1865, a iz teologije 29. srpnja 1869. Profesori mu između ostalih bijahu J. Kleutgen (1811–1883), S. Tongiorgi (1820–1865), D. Palmieri (1829–1909), A. Caretti (1822–1885) i A. Secchi (1818–1878). Vidi: I. ŠARIĆ, *Nadbiskup dr. Josip Stadler. K njegovoj zlatnoj misi*, cit., str. 131.

dvije godine kasnije, 2. listopada 1872, i fundamentalne teologije na Nadbiskupskom liceju u Zagrebu; kad je 1874. Licej prerastao u Bogoslovni fakultet, 24. kolovoza te godine imenovan je izvanrednim a 5. studenog 1876. redovitim profesorom fundamentalne teologije,⁴² s tim da je nastavio predavati metafiziku bogoslovima prve godine.⁴³ Od filozofskih disciplina, u razdoblju od 1870. do konca akademske godine 1880/81, nakon čega je bio promaknut u nadbiskupa vrhbosanskog, Stadler je dvaput predavao logiku (dijalektiku i kritiku) i psihologiju i kroz cijelo vrijeme ontologiju i teodiceju.⁴⁴ U tih jedanaest godina profesorske djelatnosti i nastao je najveći dio njegovih filozofskih radova, premda su većinom objavljeni mnogo kasnije, što pokazuje da se filozofijskom problematikom intenzivno bavio, a budući da se radi uglavnom o priručnicima, očito se ozbiljno pripravljaio za predavanja i bio uspješan predavač.⁴⁵

Nošen svježinom netom završenog filozofsko-teološkog studija i željom da mladim ljudima pritekne upomoć pri njihovu traženju istine u okolnostima kad su, kako tvrdi, »zlobni ljudi i neistini lik istine dali«, Stadler je za svoje studente u Zagrebu praktički odmah priredio i tiskom izdao priručnik čitave logike, naime *Dialektiku i Kritiku*, pod zajedničkim naslovom: *Logika. Iz latinskoga jezika preveo, a stranom i preradio JEDAN SVETJENIK nadbiskupije zagrebačke*.⁴⁶ Riječ je o glasovitoj logici njegova rimskog profesora S. Tongiorgija,⁴⁷ no djelomično ju je izmijenio uz obrazloženje: »Za shodno ipak držah, da

⁴² Usp. *Katolički list* 21 (1870) 364; isto 23 (1872) 319; isto 25 (1874) 287; isto 27 (1876) 398; za neke od podataka usp. I. – P. STRILIĆ, *Dr Josip Stadler – profesor filozofije i pisac filozofskih udžbenika*, u: AA. VV., *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću*, cit., str. 167, 172.

⁴³ Usp. I. – P. STRILIĆ, *nav. djelo*, str. 167–168, 172.

⁴⁴ *Isto*.

⁴⁵ Objavljujući Stadlerovo imenovanje za nadbiskupa vrhbosanskog, u časopisu *Hrvatski učitelj* (dalje skraćeno: HU) 5 (1881) 319 izraženo je žaljenje »što naše sveučilište opet ostavlja učen i ugledan profesor, koji bi obrazovanju mladeži i knjizi bogoslovnoj i mudroslovnoj mnogo mogao privrediti.« A 1932. godine, sjećajući se Stadlera, njegovi učenici msgr. Stjepan Korenić, kanonik zagrebački, i Antun Bauer, profesor na istom Fakultetu i nadbiskup zagrebački, iznijeli su i neke pojedinosti: Koreniću se usjeko u pamćenje kako bi Stadler predajući ontologiju i teodiceju »bacio pogled nekim svetim žarom na licu preko svojih slušatelja, te ga digao, kao da traži lake tragove po nebu, da ove riječi njegovi slušatelji lakše shvate«, dok je Bauer priznao: »Iz dana u dan raslo je poštovanje naše spram njega poradi vatre i oduševljenja, kojim nam je tumačio teška metafizička i dogmatska pitanja«, AA. VV., *Spomenica Vrhbosanska 1882–1932*, cit., str. 62–63, 96.

⁴⁶ *Logika. Iz latinskoga jezika preveo, a stranom i preradio JEDAN SVETJENIK nadbiskupije zagrebačke*, Zagreb, 1871. Citat je preuzet iz *Predgovora*, str. 1. Ime svećenika iz naslova doduše nigdje nije izričito spomenuto, no zacijelo se radi o Stadleru; o tome vidi: M. JOSIPOVIĆ, *Lünbourg und Šanc – prominente neuscholastische Philosophen an der Theologischen Hochschule Vrhbosna zu Sarajevo*, u: *Synthesis philosophica* (dalje: SPh) 8 (2/1993, 16) str. 420–421. Na navedeni priručnik kratko se osvrnuo S. KOVAČ, *Hrvatski školski priručnici iz logike u drugoj polovici 19. st. do pojave Arnoldove »Logike«*, u: PIHFB 17 (1991, 33–34) 101–103.

⁴⁷ S. TONGIORGI, *Institutiones philosophicae*, sv. I: *Logica*, Romae, 1861.

gdjegdje što nadodam, gdjegdje što izostavim, a nekujim stvarim drugi oblik dadem. Izkusvo bo me uči, da su djakom njeke stvari manje razumljive, samo zato, što je Tongiorgi jezgru točno, ali i na kratko izrekao.«⁴⁸

U vrijeme kad još nije bila stvorena i razvijena hrvatska filozofijska terminologija Stadleru nije bilo nimalo lako pretakati pojmovlje s latinskog na hrvatski jezik. Svom je čitatelju priznao: »Što se jezika tiče, to znaš i sam, da su me neki izrazi mnogo truda morali stajati. Kako sam bolje znao, tako sam jih skovao. Nedopade li ti se dakle koji izraz, izpričaj me; al ujedno i bolji skuj, te ga na vidik iznesi, a ja ću – vjeruj mi – svoju pogrešku izpraviti i tvoj izraz poprimiti, samo ako mi dokažeš, da tvoj izraz *stvar*, koja se hoće da naznači, točno naznačuje.«⁴⁹ Kao pomagalo upoznavanju i shvaćanju filozofijskih izraza na kraju drugog dijela dodao je na tri stranice također »Sadržaj nepoznatijih riečih«. Stadlerov pothvat oblikovanja hrvatskog filozofijskog pojmovlja, započet 1871, bio je vrlo uspješan pa mu već zbog toga pripada značajno mjesto u povijesti filozofije u Hrvata.⁵⁰ Vrijedno je upozoriti također na nagovještaj daljnjih filozofskih priručnika u spomenutom *Predgovoru* iz 1871, gdje Stadler piše: »Jedno je, što me u mučnom prevadjanju i preradjivanju ovoga djela uvijek nukaše i jakost davaše, a to je: korist crkve i domovine, kojoj se od ove logike nadam. Sbude li se to, bit će sav moj trud obilato naplatjen, a ja ujedno obodren ontologiju, kosmologiju, psihologiju, naravnu teologiju i etiku s vremenom izdati.«⁵¹

Nemoguće je prosuditi od kolike je 'koristi Crkvi i Domovini' bila *Logika*, no ostali najavljeni traktati, svi osim etike, ugledali su svjetlo dana. Premda se poslije logike mogla očekivati ontologija, ipak se, osim kraćeg nenavljenog rada o poslovicama,⁵² prvo pojavio Stadlerov cjeloviti priručnik psihologije *Prinosak k naučanju dušoslovja*, otisnut doduše u obliku članaka u časopisu

⁴⁸ *Logika*, cit., *Predgovor*, str. 3.

⁴⁹ *Isto*.

⁵⁰ Stadlerov prinos pod tim vidikom vrednuju između ostalih: B. BOŠNJAK, *Sistematika filozofije*, Zagreb, 1977, str. 80–82; 198; M. BRIDA, *Naša filozofijska terminologija na prijelomu stoljeća i Bazalin udio*, u: PIHFB 14 (1988, 27–28) 161–162; citiraju ga pri analizi prijevoda grčkih i latinskih izraza na hrvatski: T. LADAN, *Parva mediaevalia*, Zagreb, 1983, str. 198; A. KNEŽEVIĆ, *Filozofija i slavenski jezici*, Zagreb, 1988. Šteta je međutim što se nitko od navedenih autora i ne dotiče *Logike* iz 1871, a tim je priručnikom Stadler kao tvorac hrvatske filozofijske terminologije, barem vremenski, stao ispred F. Markovića, Đ. Arnolda, A. Bauera, A. Bazale; pretekao je čak i P. Jokovića, prevoditelja logike za srednje škole, o kojemu piše a da Stadlera i ne spominje: V. FILIPOVIĆ, *Uz tematiku hrvatske filozofske baštine*, u: PIHFB 3 (1977, 5–6) 267–268.

⁵¹ *Logika*, cit., *Predgovor*, str. 3

⁵² J. STADLER, *Poslovice: pučka mudrost*, u: *Danica. Koledar i ljetopis Društva Svetojeronimskoga za prosu godinu 1873*, Zagreb, 1872, str. 81–99.

Hrvatski učitelj,⁵³ na objavljanje kojega su ga očito potakli priručnici što su ih prethodno kao prve na hrvatskom jeziku priredili Josip Glaser⁵⁴ i Stjepan Basariček.⁵⁵ Stadler je naime i jedan i drugi priručnik smatrao neprikladnim za izobrazbu katoličke mladeži i javno iznio niz svojih primjedbi;⁵⁶ na početku kritičkog osvrta na Glaserovu psihologiju – to zavređuje izričit spomen, budući da odražava Stadlerovo temeljno opredjeljenje i kriterij vrednovanja – istaknuo je da će »gledati, da stvar odgovara duhu istine, a ne kako nas podučuje g. pisac u svom predgovoru odmah s početka: 'Gledao sam uvijek, da stvar odgovara duhu vremena.'«, te dodao: »Zato nije ni čudo, što se po njegovoj tvrdnji u predgovoru 'današnje dušoslovje bitno razlikuje od prijašnjega,' jer je duh vremena gledom na mnoge stvari u opreci s duhom istine.«⁵⁷ 'Duh istine' zacijelo je, kao i u slučaju priređivanja *Logike*, naveo Stadlera da svojim *Prinoskom* mladeži omogućiti upoznavanje psihologije zasnovane na kršćanskim načelima, što na neki način izražava i zaključna bilješka: »Ovim smo svršili u kratko sva pitanja psihologička, o kojih smo mislili, da se mladeži, učećoj psihologiju, imadu tumačiti i o kojih rado čitaju i oni, koji su već školske nauke izučili, no ipak se ovakovimi pitanji rado zanimaju.«⁵⁸

Kad je okončano objavljanje *Prinoska* Stadler je sa zagrebačke profesorske već bio premješten na sarajevsku nadbiskupsku stolicu. U međuvremenu je objavio dva svezka *Fundamentalne teologije*,⁵⁹ a dva desetljeća kasnije ponovno se u novoj ulozi i u novoj sredini posvetio filozofskoj priručničkoj literaturi: od 1904. do 1915. izdao je u Sarajevu tečaj *Filosofija* u šest svezaka: *Logika*, dio prvi:

⁵³ J. STADLER, *Prinosak k naučanju dušoslovja*, u: HU 4 (1880) 225–226, 245–248, 261–262, 276–278, 293–295, 307–312, 342–343, 355–358, 374–379; HU 5 (1881) 5–7, 21–24, 35–36, 50–54, 86–89, 99–103, 148–150, 261–263, 277–278; HU 6 (1882) 53–56, 71–73, 85–89, 213–217, 232–235, 243–246, 264–265, 280–283, 296–299, 317–319, 328–331, 340–343.

⁵⁴ J. G., *Nacrt psihologije namijenjen pučkim učieljem i učiteljskim pripravnikom*, Zagreb, 1877.

⁵⁵ S. BASARIČEK, *Kratko izkustveno dušoslovje*, Zagreb, 1877; »drugo znatno prerađeno izdanje«, Zagreb, 1878.

⁵⁶ Na Glaserovu psihologiju Stadler se kritički osvrnuo u: HU 1 (1877) 363–365, 378–381; *Napredak* 19 (1878) 119–120 ustao je u obranu Glaserove psihologije, na što je Stadler uzvratio u: HU 2 (1878) 120–123. Kritiku Basaričekova priručnika objavio je u: HU 2 (1878) 42–44, 59–61, 75–77; Basariček mu je odgovorio u: *Napredak* 19 (1878) 241–246, 254–259, 272–275, 290–294, na što je Stadler reagirao u: HU 2 (1878) 219–220, 232–236.

⁵⁷ J. STADLER, *Nacrt psihologije od I. G. namijenjen pučkim učieljem*, u: HU 1 (1877) 363.

⁵⁸ J. STADLER, *Prinosak k naučanju dušoslovja*, u: HU 6 (1882) 343. U istoj bilješci Autor navodi da je svoj niz članaka napisao prema Sanseverinu, Stöcklu, Greithu i Ulberu, Liberatoru, Tongiorgiju i Hagemannu.

⁵⁹ J. STADLER, *Theologia fundamentalis: tractatus de vera religione, de vera Christi Ecclesia et de Romano Pontifice complectens*, Zagreb, 1880; ISTI, *Theologia fundamentalis: tractatus de traditione, Scriptura et analysi*, Sarajevo, 1884.

Dijalektika;⁶⁰ *Logika*, dio drugi: *Kritika ili noetika*;⁶¹ *Opća metafizika ili ontologija*;⁶² *Kosmologija*;⁶³ *Psihologija*;⁶⁴ *Naravno bogoslovlje*.⁶⁵ Taj Stadlerov tečaj predstavlja prvi sustavni i gotovo zaokruženi prikaz skolastičke filozofije na hrvatskom jeziku⁶⁶ te zato ima izuzetnu važnost i vrijednost⁶⁷ a, izvana gledano, vrijednost mu daju i vrlo korisni rječnici filozofijskih izraza kojima je opskrbio četiri prva svezka.⁶⁸

Snažni su motivi morali potaknuti Stadlera da kao vrhbosanski nadbiskup, pored brojnih drugih briga, obveza i aktivnosti, pristupi izdavanju svoga cjelokupnog tečaja filozofije.⁶⁹ Svakako je to opet, općenito, već spomenuta »korist crkve i domovine«, no u *Predgovoru* cijelom djelu iznio je konkretne razloge. Stadler smatra filozofiju osobito važnom kako za »temeljitu znanstvenu narobrazbu mladeži na školama«, tako i za to »da se čovjek zna iznaći u raznim pitanjima [...] znanosti i života«. Filozofija – a čovjek joj je po naravi sklon, jer mu se od malena neizbježno nameću pitanja *odakle-zašto-čemu* svekolika stvarnost – poučava kako se treba služiti umom i drugim moćima, istražuje zadnje i najdublje uzroke, omogućuje i utemeljuje druge znanosti; njena je osnovna zadaća »istinu marljivo i revno istraživati«, a pošto o spoznajama ovise djelovanja, »filozofija vrlo utječe na čudorednost i djelovanje cijele države, društva ljudskoga, pojedinih ljudi.« Osvrćući se na trenutnu situaciju Stadler tvrdi da su pojava i širenje krivog materijalističkog svjetonazora, društveni poremećaji i politički potresi upravo posljedica nedovoljnog poznavanja filozofije, odnosno plod studija »krive filozofije, koja iskvarivši umove iskvari i sam korijen

⁶⁰ Sarajevo, 1904. Radi se u stvari o djelomično proširenoj verziji prvog dijela logike iz 1871. Iscrpan prikaz djela objavio je I. DUJMUŠIĆ u: *Školski vjesnik* 13 (1906) 731–733.

⁶¹ Sarajevo, 1905. To je dotjerani i neznatno prošireni priručnik kritike iz 1871. Recenzirao ga je također I. DUJMUŠIĆ u: *Školski vjesnik* 13 (1906) 819–822.

⁶² Sarajevo, 1907.

⁶³ Sarajevo, 1909.

⁶⁴ Sarajevo, 1910. Riječ je o proširenom i dotjeranom *Prinosku iz Hrvatskog učitelja*. Jednu recenziju objavio je M. PINTAR u: *Duhovni pastir* 28 (1911) 375–376, a druga se pojavila u: *Kršćanska škola* 14 (1911) 218.

⁶⁵ Sarajevo, 1915. Priručnik je prikazao i pozitivno ocijenio A. ŽIVKOVIĆ u: *Glasnik biskupija bosanske i srijemske* 44 (1916) 162–164.

⁶⁶ U prvom svezku, u *Predgovoru*, najavljena je kao i 1871. također etika, no ona se nije pojavila niti je dosad pronađen rukopis tog traktata.

⁶⁷ Usp. Z. POSAVAC, *Filozofija u Hrvatskoj 19. stoljeća*, u: *Praxis* 4 (3/1967) 401; ISTI, *Estetika u Hrvata*, Zagreb, 1986, str. 160; I. – P. STRILIĆ, *nav. djelo*, str. 169.

⁶⁸ Priručnici dijalektike, kritike i ontologije imaju »Sadržaj filozofijskih izričaja«, a priručnik kozmologije »Tumačenje neobičnih riječi«.

⁶⁹ J. STADLER, *Logika*, I: *Dijalektika*, Sarajevo, 1904, str. 3. svjedoči o mjestu i vremenu nastanka tog sustavnog djela: »Loš kao profesor u Zagrebu napisah logiku, ontologiju, psihologiju i naravno teologiju, a kasnije i nešto od kozmologije i etike.«

čovječjih čina.« On je uvjeren da se tomu »ne može doskočiti drugačije nego tako, da se opet uspostavi red u filozofiju, ter se svijet opet povrati k pravoj mudrosti, koja je jedina spasonosna, jer jedina istinita.« I ovo Stadlerovo djelo želi tome doprinijeti; on se naime nada da će ono »mnogima moći biti od koristi«, tim više što – kako kaže – »filozofija u nas na žalost još nije obrađena.«⁷⁰

Stadler nije originalni filozof niti je imao nakanu – to također ističe u *Predgovoru* – napisati originalno djelo, ono naime što je »sam izmislio«, nego je želio na što jasniji način iznijeti ono što je naučio od »vrsnih ljudi«, od kojih spominje petnaest autora i njihova djela; među njima su S. Tongiorgi (1820–1865), M. Liberatore (1810–1892), G. Sanseverino (1811–1865), J. Kleutgen (1811–1883), A. Stöckl (1823–1825), S. Schiffini (1849–1906), M. Deutinger (1815–1864), G. Hagemann (1832–1903), V. Cathrein (1845–1935), F. Egger (1836–1918), K. Frick (1856–1931),⁷¹ dakle većinom filozofi čija su imena krupnim slovima upisana u povijesnicu neoskolastičkog pokreta s tomističkim odnosno suarezijanskim predznakom i čiji su priručnici desetljećima bili u optjecaju na katoličkim visokim učilištima diljem Europe. Unatoč činjenici što se oslanjao na autore različitih skolastičkih škola, u Stadlera je ipak prepoznatljiva tomistička verzija skolastike, premda je u nekim slučajevima, predočivši različita stajališta o kojem pitanju, ostao neodlučan prepuštajući čitatelju da se sam opredijeli za argumente i razloge jedne ili druge škole, koje inače uglavnom i nije izričito spominjao.⁷²

Kao izdanak neoskolastičkog pokreta, uz to što je jedan od pionira s obzirom na oblikovanje hrvatske filozofijske terminologije, Stadler se među prvima zdušno posvetio oživljavanju skolastičke misli u Hrvata u Hrvatskoj i napose u Bosni i Hercegovini.⁷³ Njegovo djelo ostaje doduše u okvirima ondašnjih standarda priručničke literature, ali predstavlja uglavnom zaokruženi sustav zdrave, prokušane i trajno valjane filozofije,⁷⁴ namijenjen poglavito mladeži, kako ne bi lutala u potrazi za istinom, s jedne strane i kako bi bila osposobljena prepoznati krive i otrovne nazore, te – to izričito spominje – uočiti »kako su materijalizmu neosnovane tvrdnje«,⁷⁵ s druge strane. Zacijelo, i dan-danas se može u mnogočemu – da se poslužimo riječima kojima je označio plodnost i

⁷⁰ *Isto*, str. 1–3.

⁷¹ *Isto*, str. 4–5.

⁷² Usp. K. BALIĆ, *Sv. Toma Akvinski i drugi naučitelji*, u: BS 25 (1937) 49–50. Tijekom izlaganja, na mnogim mjestima, na kraju odlomka ili poglavlja, Stadler je naznačio koje je autore slijedio pri obrađivanju dotičnih pitanja.

⁷³ *Isto*, str. 49.

⁷⁴ Dosad je o Stadlerovu djelu najstudioznije pisao Ž. PAVIĆ, *Die Philosophia fundamentalis von Josip Stadler*, u: SPh 8 (2/1993, 16) 467–487.

⁷⁵ J. STADLER, *Logika*, I: *Dijalektika*, cit., str. 1.

neprolaznu vrijednost grčko-rimske filozofije – ubirati »plod sa granâ filozofijskoga stabla«⁷⁶ što ga je Stadler zasadio na tlu koje nastavaju Hrvati, na dobrobit Crkve i naroda.

Osim što je kao predavač i kao pisac jedan od prvih promicao neoskolastičku misao među Hrvatima, Stadler je neoskolastičkom pokretu znatno doprinio također otvaranjem Vrhbosanske visoke teološke škole⁷⁷ (1890. u Travniku, od 1893. u Sarajevu) za izobrazbu dijecezanskog svećenstva, na kojoj se studiju filozofije, neophodnom za uspješnost teološkog studija, neprestano pridavala osobita važnost. Školu je doduše Stadler osnovao u skladu s odredbom pape Leona XIII. pri uspostavi redovite crkvene uprave u BiH,⁷⁸ no on se za nju očinski brinuo i sa zanimanjem pratio njen rad; spominjući još 1906. god. sjajne uspjehe što ih postižu studenti VVTŠ,⁷⁹ bez sumnje svojim zalaganjem i nastojanjem vrsnih profesora, I. Dujmušić dodaje: »Nu svakako puno tome doprinosi nadbiskup Stadler zanimanjem svojim o radu i napretku bogoslovaca, svojim prisućem javnim disputacijama, svojim poticanjem na knjigu i pero, svojim vlastitim radom oko knjige i pera.«⁸⁰

Budući da je VVTŠ Stadlerovo djelo i budući je osnovana u vrijeme snažnog zamaha obnove skolastičke misli po cijelom katoličkom svijetu, razumljivo je da je studij filozofije na njoj odmah započeo i stalno se odvijao u tom duhu. Po intenzitetu i kakvoći bio je upravo na europskoj razini. Naime sve do pred završetak 2. svjetskog rata – a velikim dijelom i kasnije, no u to razdoblje ovdje ne zalazimo – katedru filozofije držali su isključivo isusovci, u prvo vrijeme većinom Nijemci, Austrijanci i Slovenci, koji su filozofijsku naobrazbu stekli i uz to, nerijetko, prethodno djelovali kao profesori u europskim žarištima neoskolastičke filozofije. Osim toga, i profesori i studenti služili su se priručnicima istaknutih neoskolastičkih autora, primjerice S. Schiffinija,⁸¹ H. Noldina (1838–

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Dalje skraćeno: VVTŠ.

⁷⁸ LEON XIII, *Ex hac augusta*, bula od 5. srpnja 1881.

⁷⁹ Zainteresiranost za filozofijska pitanja i uspješnost rada sudenata pokazuje primjerice činjenica što je časopis *Hrvatska straža* u svoj *Prilog* uvrstila neke njihove radove kao: D. DUJMUŠIĆ, *Humanizam i kršćanstvo*, u: HS 3 (1905) *Prilog*, str. 82–95; M. ALAUPOVIĆ, *Čovječje dostojanstvo u kršćanstvu i kod krivih filozofija*, u: HS 4 (1906) *Prilog*, str. 30–53. D. Dujmušić i M. Alaupović su i kasnije pisali, te bi bilo vrlo korisno posvetiti im više pozornosti.

⁸⁰ I. DUJMUŠIĆ, *Jubilej nadbiskupa dr. Josipa Stadlera*, cit., str. 144. U kratkim izvješćima o disputama *Vrhbosna* gotovo svaki puta bilježi da je i Nadbiskup bio nazočan, te da je sudionike pohvalio i potaknuo na još predaniji studij, a profesorima čestitao i odao priznanje.

⁸¹ S. SCHIFFINI, *Institutiones philosophicae ad mentem Aquinatis in compendium redactae*, Augustae Taurinorum, 1889.

1922),⁸² M. Limbourga (1841–1920),⁸³ S. Tongiorgija,⁸⁴ V. Cathreina,⁸⁵ K. Frika⁸⁶ i J. Donata (1868–1946),⁸⁷ pretežno suarezijanaca, prema kojima se filozofija izučavala na sličnim teološkim školama i crkvenim sveučilištima po Europi, što se također pozitivno odrazilo na studij filozofije na toj Školi.⁸⁸

Kao i studij filozofije na VVTŠ, tako i pisana djela njenih profesora imaju izrazito neoskolastičko obilježje. U nizu profesora do 1944. – kad je Škola bila prisiljena obustaviti rad, da bi ga tek 1969. mogla nastaviti – više njih uvrstilo se među filozofske pisce, a imena nekih čak su došla na stranice povijesti filozofije. Najpoznatiji i pisanim djelima najplodniji bijahu zacijelo Max Limbourg i Franjo Šanc, u nas unekoliko već obrađeni, no kao neumorni promicatelji i branitelji kršćanske misli u svom vremenu i pred suvremenim izazovima istakli su se također Max Horrmann i Ante Alfirević, koji pod tim vidikom isto tako zaslužuju više pozornosti.⁸⁹

Max Limbourg (1841–1920), rodom iz Helenenberga (Rheinland), u Sarajevu je filozofiju predavao samo tri godine (1897–1900), no za sobom je imao

⁸² O priručnicima za dijalektiku, logiku, ontologiju, kozmologiju i psihologiju, koji se pripisuju Noldinu, a koji su bili u uporabi na VVTŠ, vidi: G. HEINZEL, *Hieronymus Noldin und sein Werk*, u: *Zeitschrift für katholische Theologie* (dalje skraćeno: ZkTh) 80 (1958) 203; E. CORETH, *Die Philosophie an der Theologischen Fakultät Innsbruck 1857–1957*, u: ZkTh 80 (1958) 150–151; M. JOSIPOVIĆ, *Filozofija u stogodišnjoj povijesti VVTŠ*, u: AA. VV., *Vrhbosanska katolička bogosloviya 1890–1990*, *Studia Vrhbosnensia* – 5, uredili P. SUDAR, F. TOPIĆ, T. VUKŠIĆ, Sarajevo–Bol, 1993, str. 116–117.

⁸³ Pouzdano se zna za Limbourgove priručnike za dijalektiku i metafiziku, a navest ćemo ih kasnije. O *unutarnjoj vezi* tih priručnika s istoimenim Noldinovima, koja sugerira na zaključak o izvornom Limbourgovu autorstvu također potonjih, usp. M. JOSIPOVIĆ, *Limbourg und Šanc – prominente neuscholastische Philosophen an der Theologischen Hochschule Vrhbosna zu Sarajevo*, cit., str. 427, bilj. 36. i 38. Međutim, činjenica da se u Knjižnici VVTŠ nalaze primjerci zajedno uvezanih priručnika za logiku, kozmologiju i psihologiju, doduše s Noldinovim imenom na hrbatu, ali s naznakom »Auctore P. Limbourg S. J.«, rukom dodanom ispod naslova na prvoj stranici, također upućuje na pomisao da bi i tim priručnicima prvotni autor mogao biti M. Limbourg. To bi vrijedilo pobliže istražiti!

⁸⁴ S. TONGIORGI, *Institutiones philosophiae moralis in compendium redactae*, ed. 3, Senis, 1891.

⁸⁵ V. CATHREIN, *Philosophia moralis*, Friburgi Br., 1893; priručnik je doživio brojna izdanja (21. izdanje 1961. god.).

⁸⁶ C. FRICK, *Logica*, Friburgi Br., 1893; 7. izdanje 1931.

⁸⁷ J. DONAT, *Summa philosophiae christianae*, 8 svezaka (*Logica et Introductio in philosophiam, Critica, Ontologia, Cosmologia, Psychologia, Theodicea, Ethica generalis, Ethica specialis*), Oeniponte, 1910–1921. Na VVTŠ prema Donatovim priručnicima najduže su predavane ontologija, kozmologija i psihologija.

⁸⁸ Više o studiju filozofije na VVTŠ vidi: M. JOSIPOVIĆ, *Filozofija u stogodišnjoj povijesti VVTŠ*, cit., str. 101–122.

⁸⁹ Ukratko o svim profesorima tijekom sto godina VVTŠ i o njihovim najvažnijim djelima vidi: *isto*, str. 107–115.

višegodišnje iskustvo profesora na Teološkom fakultetu u Innsbrucku (1875–1894), kad su i nastala njegova vrijedna filozofska djela, primjerice: *Zur Charakterisierung der modernen Kantströmung*,⁹⁰ *Über Begriff und Eintheilung der Philosophie. Eine historisch-kritische Untersuchung*,⁹¹ *Gott als Voraussetzung der Harmonie zwischen Denken und Sein*,⁹² *Quaestionum metaphysicarum libri quinque*,⁹³ *Quaestionum dialecticarum libri tres*,⁹⁴ *Die Analogie des Seinsbegriffes*,⁹⁵ *Kants kategorischer Imperativ*.⁹⁶ Ta i druga djela svjedoče o Autorovu pronicljivom duhu i smislu za metafizička pitanja, njegovu dobrom poznavanju skolastičke misli, koju je svesrdno branio i u ruhu i načinu primjerenu zahtjevima vremena promicao, kao također o solidnom poznavanju modernih filozofskih ideja i škola, kojima se zbog štetnosti po kršćansku baštinu odlučno suprotstavljao.⁹⁷ Limbourga se s pravom smatra uglednim i vrlo zaslužnim neoskolastičkim filozofom suarezijanskog smjera na germanskom govornom području,⁹⁸ a nećemo pogriješiti ako ustvrdimo i kod nas, napose u BiH, budući da je ista stajališta živom riječju izlagao svojim studentima u Sarajevu, koji su se uz to i prije i poslije njegove docenture više godina služili njegovim innsbruškim priručnicima.⁹⁹

Franjo Šanc (1882–1953) pak, student u Bratislavi, Innsbrucku i na Gregorijani u Rimu, u Sarajevu je filozofiju predavao 1919/20. i od 1924. do 1937. razvivši se u plodnog, dubokog i originalnog filozofskog pisca. Iz tog vremena potječu njegove vrlo dobro ocijenjene knjige *Sententia Aristotelis de compositione corporum e materia et forma in ordine physico et metaphysico in elementis terrestribus considerata*¹⁰⁰ i *Stvoritelj svijeta*,¹⁰¹ te brojne rasprave, članci i recen-

⁹⁰ ZkTh 2 (1878) 312–334.

⁹¹ ZkTh 5 (1881) 222–282. Studija je ponovno zasebno izdana u Innsbrucku 1893.

⁹² ZkTh 5 (1881) 660–671.

⁹³ Innsbruck, 1883. Djelo je ponovno tiskano 1884. i (u skraćenoj verziji) 1893.

⁹⁴ Innsbruck, 1886.

⁹⁵ ZkTh 17 (1893) 677–694.

⁹⁶ *Jahrbuch der Leo-Gesellschaft*, Wien, 1893; članak je 1894. također zasebno otisnut.

⁹⁷ Usp. E. CORETH, *Die Philosophie an der Theologischen Fakultät Innsbruck 1857–1957*, cit., str. 149.

⁹⁸ Usp. P. WALTER, *Die neuscholastische Philosophie im deutschsprachigen Raum*, u: ChPh II, str. 180; E. CORETH, *Schulrichtungen neuscholastischer Philosophie*, u: ChPh II, str. 401.

⁹⁹ Više o Limbourgu i njegovu djelu vidi: E. CORETH, *Die Philosophie an der Theologischen Fakultät Innsbruck 1857–1957*, cit., str. 146–149; M. JOSIPOVIĆ, *Filozofija u stogodišnjoj povijesti VVTŠ*, cit., str. 108–109; ISTI, *Limbourg und Šanc – prominente neuscholastische Philosophen an der Theologischen Hochschule Vrhbosna zu Sarajevo*, cit., str. 419–428, 439–440.

¹⁰⁰ Zagreb, 1928.

¹⁰¹ Sarajevo, 1935.

zije, koje je većinom objavio u isusovačkom časopisu *Život*. Od jeseni 1937. Šanc je predavao u Zagrebu nastavivši intenzivno pisati: osim brojnih rasprava i članaka u *Životu* i drugim časopisima, objavio je djela *Providnost Božja*,¹⁰² *Povijest filozofije*, I dio: *Filozofija starih Grka i Rimljana*¹⁰³ i *Povijest filozofije*, II dio: *Filozofija srednjega vieka*.¹⁰⁴ Šanc je nesumnjivo veliki filozof, uspješan istraživač i originalan tumač Aristotelove nauke o hilemorfizmu,¹⁰⁵ revni branitelj i promicatelj klasične skolastičke filozofije, u svjetlu koje vrednuje suvremene ideje i sustave – komentira ih i kritizira, a kojiput također uvažava i podržava.¹⁰⁶

Max Horrman (1860–1943),¹⁰⁷ iako je rođen u Münchenu, svojim se radom za dobrobit hrvatskog naroda tijekom 51 godinu, najvećim dijelom u Bosni, uvrstio među 'znamenite i zaslužne Hrvate'.¹⁰⁸ U Sarajevu je u dva navrata predavao filozofiju: 1900–1902, dakle odmah nakon Limbourga, sve filozofske discipline i 1918–1920. samo jedan dio. Osim što je temeljito i iz izvora upoznao i promicao nauku sv. Tome Akvinskog, čitao je djela novijih filozofa i modernu literaturu te pozorno pratio vjerske prilike u nas. Više nego kao profesor, radeći savjesno prema nastavnom programu, istakao se svojim javnim nastupima i pisanjem. Shvativši kako je spiritizam, što ga je u nas oko 1900. bio počeo otvoreno i u tisku propagirati odvjetnik dr. Hinko Hinković, štetan i poguban po katoličku vjeru, po Crkvu i po narod, Horrman je, unatoč još nedovoljnog poznavanja hrvatskog jezika, nizom svojih predavanja u Zagrebu 1902. godine, koja su također tiskom izdana, uspio raskrinkati ga i prilično suzbiti njegovo daljnje širenje.¹⁰⁹ Najviše zahvaljujući tom uspjehu privukao je na sebe pozornost krčkog biskupa Antona Mahnića, koji ga je pozvao na suradnju u časopisu

¹⁰² Zagreb, 1939.

¹⁰³ Zagreb, 1942.

¹⁰⁴ Zagreb, 1943.

¹⁰⁵ Usp. primjerice J. B. SCHUSTER, *Eine neue Deutung des Aristotelischen Hylebegriffes*, u: *Scholastik* 10 (1935) 31–54; M. BELIĆ, *Doprinos Franje Šanca suvremenom istraživanju Aristotelove filozofije*, u: *OŽ* 48 (1993/1) 3–31 (rad objavljen također u: AA. VV., *Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890–1990*, cit., str. 123–147); ISTI, *Šanc and Kozelj – Two Slovenian Philosophers in Croatia*, u: *SPh* 8 (2/1993, 16) 443–450.

¹⁰⁶ Usp. M. JOSIPOVIĆ, *Limbourg und Šanc – prominente neuscholastische Philosophen an der Theologischen Hochschule Vrhbosna zu Sarajevo*, cit., str. 428–440.

¹⁰⁷ Na naslovnim stranicama zasebno tiskanih djela, uz objavljene članke, te u našoj literaturi kao i u arhivskim zabilježkama, većinom se susreće verzija njegova imena: 'Makso' ili 'Maksimilijan Horman'.

¹⁰⁸ *Znameniti i zaslužni Hrvati 925–1925*, Zagreb, 1925. str. 108.

¹⁰⁹ Konferencije održane u Zagrebu iste su godine čak po drugi puta tiskane: M. HORMAN, *Spiritizam promatran po priznanjima najglasovitijih spiritista*, Zagreb, 1902.

Hrvatska straža. Svojim raspravama i člancima Horrmann se svojski uključio u pokret obrane i obnove kršćanske misli među Hrvatima, zbog čega je taj časopis i bio pokrenut 1903. godine. U njemu je objavio oko 50 svojih većih radova i uz to brojne kraće bilješke, većinom ne stavljajući ispod njih svoje ime, tako da ih je teško identificirati. No radovi u *Hrvatskoj straži* s njegovim imenom ili s inicijalima, pa i neki nepotpisani, a koji se s velikom vjerojatnošću mogu njemu pripisati, bjelodano svjedoče da je, kao i u slučaju pojave spiritizma, stajao na braniku kršćanskog svjetonazora, da je bio intelektualni stražar, koji je narod, napose vjeru i moral u njemu, i istinsku znanost čuvao od opasnih aktualnih ili neposredno 'prijetećih' filozofskih, znanstvenih i drugih ideja i pokreta. Primjerice, istražio je i sustavno izložio pojavu i razvoj liberalizma uopće i u okviru njega liberalnog katolicizma, osvrćući se u tom kontekstu na ideje prosvjetitelja, te Eduarda von Hartmanna, A. Schopenhauera, napose na Nietzscheove krilatice 'Bog je umro', 'Sve je slobodno' itd.; već u doba francuskog prosvjetiteljstva i revolucionarnih previranja liberalizam je toliko bio zahvatio duhove da je, napominje Horrmann, bilo čak opasno isticati vrijednost klasične antičko-srednjovjekovne filozofije: »[...] teško onome, tko bi se usudio, te savjetovao: Natrag iz tog bezkrajnog labirinta, natrag k tisućljetnoj filozofiji Aristotela, Platona i sv. Tome!«¹¹⁰ A konkretno nabrajajući i pobliže analizirajući »liberalne slobode« upozorio je da npr. zahtjev za slobodom »mišljenja« prikriveno uključuje »slobodu zablude i slobodu besmislenosti«, a »vjerska sloboda« da vodi ka slobodi od moralnog zakona.¹¹¹ Horrmann je također vrlo kritičan spram darvinizma i uopće evolucionizma; on ih razmatra pod različitim vidicima, napose evolucionizam, te između ostalog dokazuje da oni dovode u pitanje, štoviše ruše čak samu znanost.¹¹² Aktualnu životnu problematiku obrađuju i članci objavljeni u svibnju i lipnju 1906. u *Hrvatskom dnevniku* u Sarajevu i iste godine zasebno izdani u Zagrebu u obliku brošure pod naslovom *Socijalno pitanje*.¹¹³ 'Socijalno pitanje' – na razmatranje kojega su ga potakle nepovoljne posljedice tadašnjih društvenih prilika u BiH – Autor smatra važnijim od svih drugih trenutnih pitanja, a u okviru toga posebice se zaustavlja na 'radničkom pitanju' istražujući razloge koji su doveli do »žalosnog i kritičnog stanja« po radnike.¹¹⁴ On razlog prepoznaje prije svega u 'gospodarstvenoj slobodi' koju zagovara »moderni liberalizam«, tako da radnik ostaje »bez ikakve državne

¹¹⁰ M. HORRMANN, *Liberalizam i liberalni katolicizam*, u: HS 1 (1903) 212; cijela rasprava zahvaća str. 38–61, 192–215, 329–349, 471–485.

¹¹¹ *Isto*, str. 332–335.

¹¹² M. H., *Evolucionizam obara temelje znanosti*, u: HS 2 (1904) 151–163, 297–305. Iako nisu potpisani, Horrmann je najvjerojatnije autor i sljedećih članaka o evolucionizmu: *Nova estetika evolucionizma*, u: HS 3 (1905) 48–57, 179–198; *Evolucionistička vjera*, u: HS 3 (1905) 588–617.

¹¹³ M. HORMAN, *Socijalno pitanje*, Zagreb, 1906.

¹¹⁴ *Isto*, str. 6.

zaštite« i prinuđen zadovoljiti se niskom nadnicom,¹¹⁵ te također u činjenici što je moderno doba, zatrovano liberalizmom, na mjesto objavljene vjere, kao čvrstog temelja društvenog života, postavilo »onu nazovi – znanost, onu 'filozofiju', čiji se sustavi i nazori mijenjaju kao zimske i ljetne haljine«,¹¹⁶ no koja, zaogrnuta plaštem znanosti socijaldemokratskog proletarijata, zavodi radnike i pretvara u sredstvo izrabljivanja naroda. Na kraju Horrman, zalažući se za kršćansku, a protiv socijalne demokracije, s proročkim pogledom u budućnost, odlučno tvrdi: »Ako pobijedi socijalna demokracija, to će biti najgroznija katastrofa, što je svijet vidio; pobijedi li kršćanska demokracija, bit će to preporod i ljepša budućnost ljudskome društvu.«¹¹⁷

Dva desetljeća nakon Horrmana na katedru filozofije u Sarajevu na samo dvije godine (1939–1940) došao je iskusni Ante Alfirević (1875–1945) iz Kaštel Sućurca kod Splita. Osim iste katedre, doduše sa znatnim vremenskim razmakom, njih povezuje i zajednički rad u časopisu *Hrvatska straža*, kojega je Alfirević u dva navrata (1903–06. i 1914–18) uređivao objavivši u njemu između ostalih i cijeli niz članaka i rasprava iz područja filozofije. Kasnije, pristupivši Družbi Isusovoj, uređivao je također časopis *Život* (1923–29) i u njemu tiskao svoje radove. Dok je Horrman imao izoštren sluh za aktualne vjerske i društvene probleme i pretežno se s njima hrvao, Alfirević je više obrađivao metafizičke, antropološke i etičke teme, kao i pitanja filozofije i znanosti o prirodi – dakle, vrlo širok spektar aktualnih tema. On se primjerice energično suprotstavlja 'neodvisnom čudoređu', pojavu kojega tumači činjenicom što je Descartes iz metodoloških razloga ljudsko 'ja' smjestio s središte svega, a Spinoza, Wolff, Kant, Fichte, Hegel i Comte taj nazor uključili u svoje sustave, što je naišlo na snažan odjek u stajalištima slobodnog zidarstva; u Kantovu sustavu, tvrdi Alfirević, »naturalizirani čovjek je sve, a što izvan opstoji (pa i Bog), opstoji radi čovjeka«, te ukazavši na besmislenost »neodvisnog čudoregja« zaključuje: »Bez vjere u osobnog Boga [...] nema trajnog i pravog čudoregja pa zato ostaje – ili kršćansko čudoregje ili nečudoregje. Ovako nam jamči zdrav razum.«¹¹⁸ Potaknut učenjima Darwina, H. Steinthala, T. Vignolija itd., Alfirević analizira razne pojave u životinja, dokazujući da one nemaju razuma ni razumske duše, nego samo instinkt;¹¹⁹ u duhu kršćanske filozofije obrazlaže također besmrtnost ljudske duše,¹²⁰ tumači nastanak psihičkih pojava,¹²¹ 'podrijetlo'

¹¹⁵ Isto, str. 9.

¹¹⁶ Isto, str. 12.

¹¹⁷ Isto, str. 45.

¹¹⁸ A. ALFIREVIĆ, *Svjetovnjačko ili neodvisno čudoregje*, u: HS 2 (1904) 16–29.

¹¹⁹ Usp. ISTI, *Pojavi razuma kod životinja*, u: HS 4 (1906) 149–168.

¹²⁰ Usp. ISTI, *Neumrlost duše*, u: HS 9 (1911) 212–226.

¹²¹ Usp. ISTI, *Postanak psihičkih pojava*, u: HS 13 (1915) 154–170.

čovjeka,¹²² te odbacuje teosofizam, kao nespojiv s kršćanstvom, zato što »naučava emanativni panteizam«, »zabacuje molitvu, milost, osobnog Boga, grijeh i otkupljenje, čovječju osobnost i odgovornost, evandeoskog Krista, uopće sve nadnaravno«, čime »iz stuboka ruši sve, što je bitno u kršćanstvu«, priznajući mu kao valjana jedino stajališta da »postoji Božja objava« i da je najstariji »dio te objave toliko star, koliko rod ljudski.«¹²³ Vrijedno je također upozoriti na Alfirevićeve radove o entropiji,¹²⁴ počelu gibanja,¹²⁵ te o sažetim prikazima i kritikama suvremenih filozofija, konkretno fenomenologije E. Husserla i M. Schelera, filozofije B. Crocea i G. Gentilea te Bergsonova intuicionizma. U kritičkom osvrtu na fenomenologiju Alfirević joj, oslanjajući se na ocjene E. Przywara i B. Jansena, predviđa kratak vijek zbog nedostatka spoznajno-teorijskog principa, »po kome bismo našli put od svijeta naše misli k realnoj zbilji izvan nas«, pa i samog kriterija »kojim bi razlikovala tobože originalno i intuitivno shvaćeno bistvo od subjektivnih konstrukcija«;¹²⁶ u filozofijama Crocea i Gentilea Autor prepoznaje hegelijanski monizam, protivan katoličkom nauku,¹²⁷ dok je Bergsonov sustav »monistički panteizam«, u kojemu Bog nema osobnosti, niti se ljudska duša bitno razlikuje od životinjske, a i sam je pojam intuicije nejasan i ne garantira istinitost spoznaje: »Bergson i njegovi često naglasuju, da je jedino 'realno' što je 'neposredno doživljeno'« iz čega »ipak ne slijedi, da je to 'neposredno doživljeno' i spoznato.«¹²⁸ U svim je Alfirevićevim radovima lako zapaziti da je pomno pratio tokove suvremene filozofske i znanstvene misli suprotstavljajući im principe trajno valjane filozofije, koju je odlučno branio, uvrstivši se kao filozofski kritičar i katolički publicist među protagoniste neoskolastike među Hrvatima.¹²⁹

Nema sumnje da su Stadler, VVTŠ i njeni profesori vrlo duboko zaorali brazdu neoskolastike i unijeli živost u filozofsko i uopće kulturno mrtvilo koje je iz objektivnih razloga stoljećima vladalo na bosansko-hercegovačkom tlu. Osim njih međutim svoj nezanemariv prinos u tom smislu dala je također Franjevačka teologija »Bosne srebrene«, od 1909. nazočna i aktivna u Sara-

¹²² Usp. ISTI, *Odakle je čovjek?*, u: HS 14 (1916) 226–249.

¹²³ ISTI, *Teosofizam i kršćanstvo*, Zagreb, 1924, str. 11, 14.

¹²⁴ ISTI, *Entropija*, u: HS 9 (1911) 508–525.

¹²⁵ ISTI, *Odakle gibanje?*, u: HS 13 (1915) 427–437.

¹²⁶ ISTI, *Fenomenologija*, u: *Život* 6 (1925) 248; rad obuhvaća str. 240–248.

¹²⁷ Usp. ISTI, *Hegelizam u Italiji*, u: *Život* 6 (1925) 257–262.

¹²⁸ ISTI, *Bergsonov intuicionizam*, u: *Život* 6 (1925) 321–326.

¹²⁹ Usp. A. MUŽINIĆ, *Filozofija u Hrvata od 1918–1938 godine*, u: *Učitelj* 19 (3–4/1938) 213, 221; J. HARAPIN, *nav. članak*, str. 172; J. HLEBŠ, *Südosteuropa*, u: *ChPh* II, str. 854; M. JOSIPOVIĆ, *Filozofija u stogodišnjoj povijesti VVTŠ*, cit., str. 112–113. Više podataka o životu i iscrpniji popis radova donosi N. MIH(ANOVIĆ), *Alfirević, Ane*, u: *HBL*, 1, str. 80–81.

jevu,¹³⁰ i njeni profesori. I ona se, zbog jedinstvenih normi u Katoličkoj crkvi, uključila u neoskolastički pokret, držeći se pretežno – kako je inače u franjevaca uobičajeno – franjevačkih klasičnih i suvremenih učitelja i autora, što zacijelo vrijedi i o Franjevačkoj bogosloviji u Mostaru, koja je djelovala od 1895. do pred kraj 2. svjetskog rata.¹³¹ Od profesora filozofije na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu u prvoj polovici 20. stoljeća najviše se svojim radovima istakao Bonifac Badrov (1896–1974) iz Livna. U Fribourgu je 1924. doktorirao istraživanjem pojma života prema Bergsonu¹³² i odmah započeo predavati filozofiju i francuski jezik na Franjevačkoj gimnaziji u Visokom, a 1934–1973. također filozofiju na Teologiji u Sarajevu. U njegovih studenata, svakako ne bez razloga, u velikoj su cijeni osnovni tekstovi što ih je za njih priredio da bi iz i preko njih upoznali temeljne stavove klasične kršćanske filozofije u disciplinama koje se redovito studiraju na teološkim školama.¹³³ Osim što je poznavao i predavao tradicionalnu kršćansku filozofiju, predmet njegova zanimanja i istraživanja, što je karakteristično za neoskolastičare te faze razvoja pokreta, bila je pretežito suvremena filozofija, napose nauk egzistencijalista i suvremenih kršćanskih mislilaca. Tako je u svojim radovima obrađivao primjerice Heideggera, Sartrea, Jaspersa, Berdjajeva, Marcela, Blondela,¹³⁴ razmatrajući njihovu misao u svjetlu kršćanskih pogleda i, kad je bilo potrebno, upozoravao na ono što odudara od kršćanskog shvaćanja. Svojom jasnoćom, elegantnim i jezgrovitim načinom pisanja Badrov je zasigurno znatno obogatio hrvatsku filozofsku literaturu općenito, posebice u BiH u razdoblju iza 2. svjetskog rata; u vremenima poplave nametnutog marksističko-ateističkog svjetonazora promicao je bogatstvo kršćanske misli – tiho i nenametljivo, ali pišući zanimljivo i privlačno.¹³⁵

¹³⁰ O toj Teologiji više vidi: V. VALJAN, *Filozofsko-teološko obrazovanje u »Bosni srebrenoj« – s posebnim naglaskom na 19. stoljeće –*, u: AA. VV., *Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890–1990.*, cit., str.73–82.

¹³¹ Valja napomenuti da Bogoslovija u Mostaru nije imala posebno istaknutih filozofskih pisaca, što ne znači da u svoje vrijeme sa svojim profesorima također glede filozofije nije primjereno i uspješno izvršavala svoju ulogu.

¹³² B. BADROV, *La notion de la vie d'après Bergson*, Sarajevo, 1926.

¹³³ Usp. I. BUBALO, *Čitajući opus o. Bonifaca Badrova – utisci*, u: DP 19–20 (1970) 311–312.

¹³⁴ Glavni radovi: B. BADROV, *Filozofija Maurice Blondela*, u: DP 2 (1951) 99–106; ISTI, *Edith Stein*, u: DP 6 (1956) 29–48; ISTI, *Ateistički egzistencijalizam*, u: DP 10 (1960) 21–47; ISTI, *Teistički egzistencijalizam Karla Jaspersa*, u: DP 11–12 (1962) 17–42; ISTI, *Egzistencijalna filozofija Nikolaja Berdjajeva*, u: DP 13–14 (1964) 87–163; ISTI, *Spiritualistička filozofija Lousia Lavellea*, u: DP 15–16 (1966) 89–160; ISTI, *Konkretna filozofija Gabrijele Marcela*, u: DP 17–18 (1968) 53–75.

¹³⁵ Osim vrijednog rada I. Bubala, o Badrovu vidi također: A. MATKOVIĆ, *Životni put o Bonifaca Badrova*, u: DP 19–20 (1970) 307–310; S. M. DŽAJA, *Oproštajni govor od dra Bonifaca Badrova*, u: DP 24 (1974) 273–275.

Kao zadnjeg u nizu djelatnika s područja BiH što su u svojim radovima očitovali privrženost katoličkom filozofijskom nauku spominjemo Đuru Gračanina (1899–1973), svećenika Vrhbosanske nadbiskupije, koji je od 1937. do 1971. predavao fundamentalnu teologiju na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Pozorno prateći filozofsku i teološku literaturu Gračanin je prozreo brojne nedostatke i zablude u sustavima i stavovima modernih filozofa i na njih ukazao u nizu svojih većih i manjih spisa. Među filozofijske pisce uvrstio se prije svega radom *La personnalité morale d'après Kant*, za koji je predgovor napisao njegov pariški profesor povijesti moderne filozofije J. Maritain.¹³⁶ U tom je djelu Gračanin sintetizirao Kantovo učenje o moralnoj osobi suprotstavivši mu kao istinito skolastičko poimanje osobe, preciznije tomističko,¹³⁷ tako da je ono u svoje vrijeme predstavljalo »korak naprijed i sa stajališta proučavanja Kantove filozofije i obzirom na unapređivanje skolastike.«¹³⁸ Otprilike u isto vrijeme Gračanin je dao objaviti djelo *Moderni filozof – branitelj kršćanstva?*¹³⁹ u kojemu samostalno kritizira Bergsonova *Dva izvora morala i religije* i pokazuje da stajališta francuskog filozofa, uz sve zasluge što ih je stekao oživljavanjem spiritualizma, ne mogu doprinijeti obrani i afirmaciji kršćanstva.¹⁴⁰ Suprotstavljajući se zabludama modernizma, na Bergsona se Gračanin često osvrće i u apologetskom radu *Odnosaji naravnog i nadnaravnog reda*,¹⁴¹ a sa stanovišta filozofije vrijedan je također članak o indeterminizmu.¹⁴²

Spomenuti i drugi radovi, a među njima prevagnjuju teološki, svjedoče Gračaninovu osjetljivost za tradicionalnu crkvenu nauku, koju je zdušno zastupao i branio, zalazeći u detaljne analize i kritiku protivnih poimanja.¹⁴³ Velikim

¹³⁶ G. GRAČANIN, *La personnalité morale d'après Kant. Son exposé, sa critique à la lumière du Thomisme*, Paris, 1935.

¹³⁷ Usp. recenziju što ju je objavio F. ŠANC u: *Život* 16 (1935) 376–377.

¹³⁸ Tako je to djelo u opširnoj recenziji ocijenio S. ZIMMERMANN u: BS 23 (1935) 452 (recenzija zahvaća str. 446–452).

¹³⁹ Đ. GRAČANIN, *Moderni filozof – branitelj kršćanstva? Omogućuju li Bergsonove koncepcije kršćanstva ispravno poimanje naravnog i nadnaravnog reda?*, Sarajevo, 1935.

¹⁴⁰ I ovo je Gračaninovo djelo, ukazavši također na određene manjkavosti, prikazao S. ZIMMERMANN u: BS 23 (1935) 452–455.

¹⁴¹ Đ. GRAČANIN, *Odnosaji naravnog i nadnaravnog reda*, u: BS 24 (1936) 137–162, 357–392; BS 25 (1937) 35–46. Kao separat rad je tiskan u Zagrebu 1937. Zanimljiv i iscrpan prikaz rada, povezujući ga s prethodna dva, objavio je I. P. BOCK, *K pitanju odnosa naravnog i nadnaravnog reda*, u: BS 25 (1937) 191–201.

¹⁴² Đ. GRAČANIN, *Naučni indeterminizam i mogućnost čuda*, u: BS 26 (1938) 113–144.

¹⁴³ Na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu magistarski rad o Gračaninovu djelu napisao je: A. SILAJDŽIĆ, *Naravno i nadnaravno u apologetici Đure Gračanina*, rukopis (voditelj: B. Duda), Zagreb, 1989. U radnji Autor donosi iscrpnu bibliografiju.

je dijelom zaslužan također za populariziranje Maritainove misli među Hrvatima, a veze s njim doprinijele su i njegovoj osobnoj afirmaciji.¹⁴⁴

Letimičan izlet u višestoljetnu filozofijsku prošlost na prostorima današnje BiH bjelodano potvrđuje neprekinutost postojanja skolastičke filozofije. Skolastička pak filozofijska tradicija sa svoje strane svjedoči o neprestanoj hrvatskoj katoličkoj nazočnosti na tim istim prostorima. Uz određene početne uspone, ta je filozofska tradicija zbog objektivnih izvanjskih uvjetovanosti imala svoje velike padove. No uz sve povijesne nedaće ona se održala, a u posljednjih stotinu godina, otkako su se izmijenile političke i crkvene prilike, ona se u formi neoskolastike znatno razvila i, s obzirom na naslijeđenu kulturnu zaostalost, dostigla upravo zavidnu razinu. Ipak skolastička filozofska tradicija tog podneblja zaslužuje ozbiljnije i iscrpnije istraživanje, kako bi i s tim poglavljem povijesti filozofije u Hrvata bile bolje upoznate i sadašnja i buduće generacije.

PREGLED SKOLASTIČKE FILOZOFISKE TRADICIJE U BiH

Sažetak

U nedostatku izričitih i pouzdanih izvora glede pojave skolastičke filozofije na prostorima današnje BiH, opravdano se ipak može ustvrditi, oslonivši se na norme i praksu pojedinih redovničkih zajednica, da se počeci bavljenja filozofijom podudaraju s osnutkom njihovih samostana i škola u okviru njih. Kronološkim redom bile su to prvo benediktinske, a zatim dominikanske i napokon franjevačke škole. Višestoljetno osmansko gospodstvo prekinulo je već prilično razvijenu školsku i time filozofsku djelatnost franjevaca u BiH, no ipak više nadarenih muževa-franjevaca s bosansko-hercegovačke grude oplodilo je više ili manje svoj talent za filozofiju, doduše uglavnom u inozemstvu gdje su i pohađali visoke škole. Najplodniji je bio Juraj Dragišić (oko 1445–1520) iz Srebrenice, obogativši svojim radom i djelima ne samo hrvatsku nego i europsku kulturnu i filozofijsku povijest – skolastičku i humanističku. Svoj doprinos, znatno manji, ali s obzirom na sredinu iz koje su potekli vrlo značajan, dali su također Ivan Borea (XVII. st.) Jeronim Filipović (1688–1765), Filip Lastrić (1700–1783), Filip Grgić (1783–1816) te Rafo Barišić (1797–1863). Svi su oni odreda slijedili i njegovali uglavnom skotističkog skolastičku filozofiju. Svojevrsnim svjedokom skolastičke tradicije skotističkog usmjerenja također su drevne franjevačke knjižnice, bogate filozofskom literaturom – knjigama i rukopisima. Po dolasku austro-ugarske vlasti (1878), u novim političkim i društvenim uvjetima, u Europi dobrano afirmirani neoskolastički pokret našao je razmjerno plodno tlo u BiH. Glavnim nositeljem skolastičke obnove bijahu teološke škole i njihovi profesori filozofije: Vrhbosanska visoka

¹⁴⁴ T. VEREŠ, *Sudbina Maritainove misli u Hrvatskoj*, u: *Marulić* 14 (2/1981) 130. O Gračaninu vidi također: R. PERIĆ, *De viris illustribus Vrhbosanske bogoslovije (1890–1945.)*, u: AA. VV., *Vrhbosanska katolička bogoslovija 1890–1990.*, cit., str. 324–325.

teološka škola, osnovana 1890, čiju su katedru filozofije između ostalih držali uvaženi mislitelji isusovci Max Limbourg (1841–1920) i Franjo Šanc (1882–1953), i Franjevačka teologija, koja se 1909. napokon kao visoko učilište stabilizirala u Sarajevu, na kojoj se plodnim radom u filozofijskom pogledu najviše istakao fra Bonifac Badrov (1896–1974). Te škole i dan-danas gaje i brane osnovne teze skolastičke misli, obogaćene dostignućima moderne i suvremene filozofije i znanosti i prilagođene zahtjevima vremena, što i karakterizira neoskolastički pokret. Značajan prinos neoskolastičkoj filozofiji u Hrvata uopće, a poglavito na bosansko-hercegovačkom tlu, predstavlja također djelo Josipa Stadlera (1843–1918), prvog nadbiskupa vrhbosanskog. Dok je neoskolastika Vrhbosanske visoke teološke škole, barem do sredine XX. st., zahvaljujući profesorima-isusovcima, imala pretežno suarezijansko, a franjevačka teologija temeljno skotističko obilježje, Stadler se predstavio uglavnom kao neotomist; tako je na relativno malom bosansko-hercegovačkom prostoru, i inače – na sreću ili na nesreću?! – nazočna neoskolastika triju najjačih škola. Još jedan vidik raznolikosti, no u ovom slučaju zacijelo i obogaćujuće dinamičnosti!

Zbog objektivnih izvanjskih uvjetovanosti skolastička filozofska tradicija u BiH imala je svoje uspone i padove. No, uz sve povijesne nedaće ona se održala. Upravo zbog toga zaslužuje ozbiljnije i sveobuhvatnije istraživanje, kako bi i s tom stranicom povijesti filozofije u Hrvata bile upoznate i sadašnja i buduće generacije.

A SURVEY OF THE SCHOLASTIC PHILOSOPHICAL TRADITION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

In absence of precise and reliable sources concerning the appearance of scholastic philosophy in what is today Bosnia and Herzegovina, it is nevertheless justifiable to assert – relying on the norms and practices of certain monastic communities – that the beginnings of philosophical research coincide with the foundation of their monasteries and the schools within them. In chronological order, there were Benedictine, Dominican and Franciscan schools. The Turkish domination interrupted the well-developed scholarly and, thus, philosophical activities of the Franciscans in Bosnia and Herzegovina, but several gifted Franciscans nevertheless made use of their talents for philosophy, although mainly abroad where they studied. Juraj Dragišić (around 1445–1520) from Srebrenica was the most productive, his work enriching European as well as Croatian cultural history – both scholastic and humanist. Ivan Borea (seventeenth century), Jeronim Filipović (1688–1765), Filip Lastrić (1700–1783), Filip Grgić (1783–1816) and Rafo Barišić (1797–1863) made their contributions too, far smaller, but very significant concerning where they came from. They all followed and fostered mainly Scotistic scholastic philosophy. The ancient Franciscan libraries, abundant in philosophic literature, books and manuscripts, also witness to the scholastic philosophy of Scotistic inclination. After the establishment of Austro-Hungarian rule (1878), under new political and social circumstances, the neo-scholastic movement that was well established in Europe found a relatively solid ground in Bosnia and Herzegovina. The main exponents of the scholastic renewal were the theological schools and their philosophy professors: the Vrhbosanska visoka teološka škola (The Vrhbosna Theology Study), founded in 1890, where respected Jesuit thinkers Max Lim-

bourg (1841–1920) and Franjo Šanc (1882–1953) taught, and the Franjevačka teologija (The Franciscan Theology Institute), finally established as a faculty in Sarajevo in 1909, where father Bonifac Badrov (1896–1974) became most prominent due to his fruitful work. To this very day, these schools have been cultivating and defending the basic tenets of scholastic thought, enriched by the achievements of modern and contemporary philosophy and science and adjusted to the requirements of present times, which is a characteristic of the neo-scholastic movement. The work of Josip Stadler (1843–1918), the first archbishop of Vrhbosna, is an important contribution to Croatian neo-scholastic philosophy, especially in Bosnia and Herzegovina. While the predominant character of the scholastics of the Vrhbosna Theology Study resembled the scholastics of Francisco Suarez, at least until the mid-twentieth century, and the Franciscan Theology Institute was prevalently Scotistic, archbishop Stadler was basically a neo-Thomist; the three most influential neo-scholastic trends were thus present in the relatively small Bosnia and Herzegovina, multi-national, multi-cultural and multi-confessional anyway. Another image of variety, and in this case of an enriching dynamism!

Because of the objective outside conditions, the scholastic philosophical tradition in Bosnia and Herzegovina had its ups and downs. However, it was preserved in spite of all the misfortunes of history. Just because of that, it deserves a serious and extensive analysis, in order that the present and future generations be acquainted with that part of the history of Croatian philosophy.